

ПРОСТОРОВО-ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Щербак К.О., аспірант
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Відображено результати дослідження природно-заповідного фонду Київської області як структурного елемента екомережі: його структуру, коефіцієнт заповідності, територіальні особливості формування. Висвітлено просторово-екологічні аспекти досліджень екомережі.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, природно-заповідні території та об'єкти, коефіцієнт заповідності, еколого-економічна оцінка, екологічна мережа.

Постановка проблеми

У сучасних умовах суспільного розвитку, еколого-соціально-економічної кризи, загострення взаємовідносин людини і природи вчені всього світу шукають шляхи забезпечення сталого розвитку в усіх сферах людської життєдіяльності.

Сталий розвиток неможливий без розв'язання екологічних проблем (якісного відновлення довкілля [10]), чого досягають шляхом гармонійного функціонування екологічної та природно-заповідної мережі. Отже, одним із головних завдань сьогодення завершення формування оптимальної структури природоохоронних територій як на місцевому й регіональному, так і на глобальному рівні. За таких умов наукові дослідження з проблем формування, організації,

еколого-економічної оцінки стану та функціонування природно-заповідних територій у складі екомережі набувають особливої актуальності.

Дослідження сучасного стану природно-заповідного фонду Київської області необхідне для оцінювання ефективності його функціонування і визначення пріоритетних напрямів розвитку природно-заповідної справи в регіоні.

Землі природно-заповідного фонду являють собою специфічний об'єкт оцінювання. Насамперед, це стосується їхнього особливого правового статусу. Незважаючи на те, що до них можуть застосовуватися загальноприйнятні методологічні підходи та принципи, на методичному рівні порядок оцінювання матиме свої специфічні особливості,

які багато в чому зумовлені саме правовими обтяженнями й обмеженнями [9]. У зв'язку з цим гострою є проблема використання й визначення показників оцінювання стану природно-заповідного фонду.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Дослідженню питань, пов'язаних із вивченням, розвитком, охороною та використанням природно-заповідних територій з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства, присвячено наукові праці багатьох учених: О.М. Адаменка, Т.Л. Андрієнко, В.А. Барановського, М.А. Голубця, І.П. Ковальчука, А.О. Кошеля, Я.І. Мовчана, Т.С. Павловської, К.М. Ситника, С.М. Стойка, О.Г. Топчієва, В.О. Фесюка, П.Л. Царика, Ю.Р. Шеляг-Сосонка та ін.

Зокрема, природно-заповідному фонду Київщини присвячена книга «Природно-заповідний фонд Київської області», підготовлена О. Василюком, В. Костюшиним, К. Норенко, Л. Плигою, Є. Прекрасною, Г. Коломицевим, М. Фатіковою. В ній висвітлено історію формування природно-заповідного фонду (ПЗФ) області, подано повний перелік існуючих і проєктованих територій та об'єктів ПЗФ, їхню коротку характеристику, а також розглянуто проблеми заповідної справи Київщини й України в цілому. Незважаючи на це, досі залишаються недослідженими у повній мірі питання оцінювання стану та ефективності функціонування екологічної мережі й природно-заповідного фонду як її структурного елемента в Київській області.

Мета статті – проаналізувати

динаміку природно-заповідного фонду Київщини та його геопросторові особливості, оцінити стан сучасної екологічної мережі й визначити пріоритетні напрями її розвитку.

Виклад основного матеріалу

Природно-заповідний фонд важко оцінити з економічного погляду, оскільки його землі за своїми функціональними характеристиками та цільовим використанням нетипові для земельного ринку [9]. Тобто функції, які виконує ПЗФ, як правило (через особливий правовий статус цих земель), є нематеріальними, але існують альтернативні варіанти їх використання, що можуть бути оцінені з економічних позицій.

За даними станом на 1.08.2012 року [8], природно-заповідний фонд Київщини налічує 193 об'єкти загальною площею 112 895,67 га. Це становить 4,01 % загальної площі області й 8,97 % площі її екологічної мережі [2, 8].

Природно-заповідний фонд Київщини створювався протягом більш як 200 років. Цей процес включав як періоди активного формування природоохоронних територій, так і ліквідацію об'єктів ПЗФ, що, перед усім, визначалося політикою влади щодо охорони природи [8].

Основний розвиток та зростання площ і кількості ПЗФ припадають на останні сім років. У цей час у зв'язку з пришвидшенням формування регіональної екологічної мережі області також відбулися суттєві зміни в структурі природно-заповідного фонду. За період з 2006 по 2012 рік ПЗФ області збільшився на 43 об'єкти і 80 659,75 га [2, 5, 8].

Протягом тривалого часу у вітчизняній практиці переймалися, на-

самперед зростанням кількісних показників заповідних територій, нехтуючи при цьому їхніми якісними характеристиками [1]. Тому вважаємо за доцільне звернути увагу на якісні характеристики цих територій, до яких ми відносимо оптимальність розмірів, рівномірність їхнього розміщення, ефективність функціонування тощо.

Підхід до оцінювання природно-заповідного фонду також залежить від функцій природно-заповідних об'єктів, які вони можуть виконувати залежно від їхнього типу. Згідно з класифікацією природно-заповідного фонду, наведеній у статті 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд» № 2456-ХІІ від 16 червня 1992 року) [4], ПЗФ Київської області представлений такими природними територіями та об'єктами: національними природними парками (два, загальною площею 17 206,72 га); регіональними ландшафтними парками (два, загальною площею 5156,20 га); заказниками (96, загальною площею

87 421,03 га), серед яких 32 ландшафтних, 23 ботанічних, 18 лісових, 14 гідрологічних, сім орнітологічних, один загальнозоологічний та один іхтіологічний; пам'ятками природи (61, загальною площею 455,71 га), серед них виділяють: ботанічні (47), комплексні (шість), геологічні (п'ять) та гідрологічні (три); заповідними урочищами (17, загальною площею 1570,80 га); дендрологічними парками (один, загальною площею 405,80 га); парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва (14, загальною площею 679,42 га).

Загалом у Київській області налічується сім категорій природних територій та об'єктів ПЗФ, що оцінюється як достатня кількість [7]. Досить велика варіація природних об'єктів регіону є позитивним чинником і сприяє збереженню біо- й ландшафтного різноманіття.

Категоріальний розподіл природно-заповідного фонду Київщини за кількістю та площею об'єктів станом на 1.08.2012 року представлений на рисунках 1 і 2.

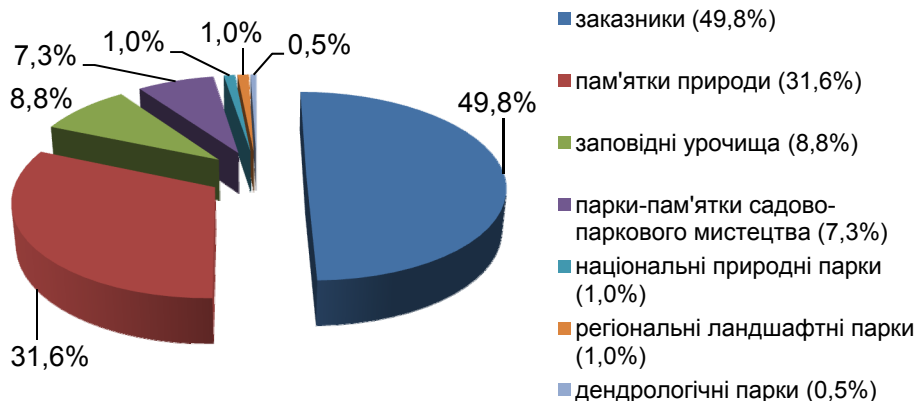

Рис. 1. Структура ПЗФ Київської області за кількістю об'єктів

Найбільшу частку в структурі ПЗФ за кількістю об'єктів мають

заказники (49,8 %) та пам'ятки природи (31,6 %). Це може бути зумов-

лено тим, що оголошення заказників і пам'яток природи (як і заповідних урочищ) проводиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їхніх власників або користувачів, що певною мірою

полегшує встановлення заповідного режиму. Крім того, ці категорії не є юридичними особами, що спрощує процедуру їх створення та юридичний фінансово-економічні аспекти функціонування [3, 4].

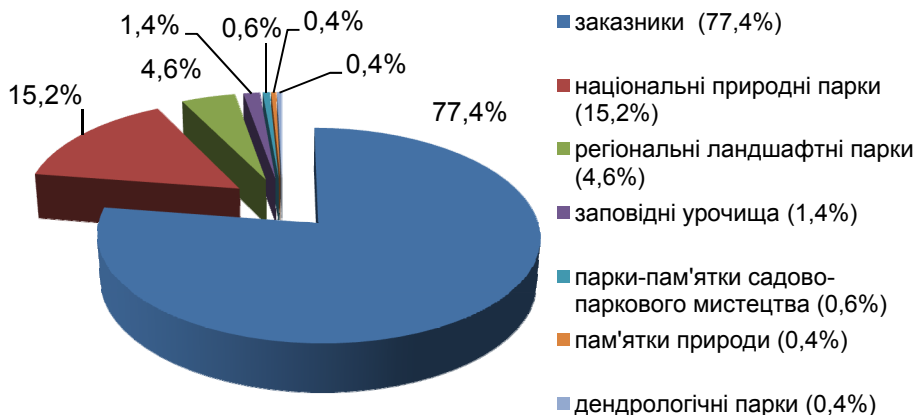

Рис. 2. Структура ПЗФ Київської області за категоріями та площею

Найменшою часткою від кількості об'єктів у Київській області представлені такі категорії природно-заповідних об'єктів і територій, як національні природні парки (1,0 %), регіональні ландшафтні парки (1,0 %) та дендрологічні парки (0,5 %).

Щодо розподілу об'єктів і територій ПЗФ Київщини за площею, то найбільшу сумарну площу займають заказники (77,4 %), що зумовлено як великою їхньою кількістю, так і тими обставинами, що на території області в зоні відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення знаходиться найбільший в Україні загальнозоологічний заказник площею 48 870 га, (що становить 55,9 % площі заказників або 43,3 % загальної площі ПЗФ області); гідрологічний заказник у цій же самій зоні площею 2000 га тощо. Наступне

місце за площею займають національні природні парки (15,2 %), оскільки їхні території одні з найбільших з-поміж інших природно-заповідних об'єктів.

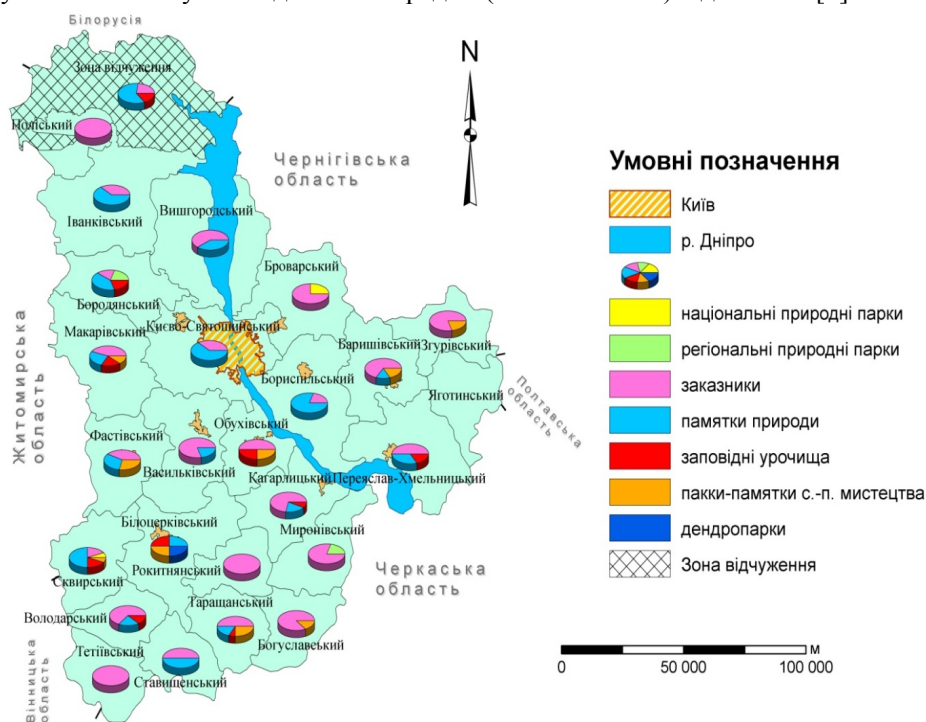
Найменшу площу займають парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – 679,42 га (за рахунок малих площ цих об'єктів), що становить 0,6 %, пам'ятки природи – 455,71 га (0,4 %), а також один дендрологічний парк – 405,80 га (0,4 %).

Розподіл територій та об'єктів ПЗФ Київщини за адміністративними районами також виявився нерівномірним (рис. 3).

На території області схематично виділено серед районів зону відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення, бо згідно із Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок

док Чорнобильської катастрофи» [3] управління зоною відчуження, а також зоною безумовного (обов'язкового) відселення після повного відселення жителів із населених пунктів, віднесених до цієї зони, та припинення у зв'язку з цим у зазначених пунктах діяльності рад

здійснює спеціальний підрозділ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи – державний департамент – Адміністрація зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення [6].

Рис. 3. Розподіл природно-заповідного фонду за районами Київської області

(з урахуванням території зони відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення)

Серед адміністративних районів найбільшу кількість категорій (п'ять) об'єктів та територій ПЗФ має Сквирський район, по чотири – Барішівський, Білоцерківський, Бородянський, Макарівський, і Таращанський, а найменшу (по одному) – Поліський, Рокитнянський, Тетіївський райони. Оскільки в Яготинському районі лише 40 % гідрологічного заказника загальнодержавного значення «Усівський-2» (інша частина – 60 % знаходиться у Згурівському), то на карті він не відображається.

Заказники та пам'ятки природи розподілені рівномірно й представлені майже в кожному районі. Дещо гірша ситуація з розподілом заповідних урочищ і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (вони представлені відповідно тільки у

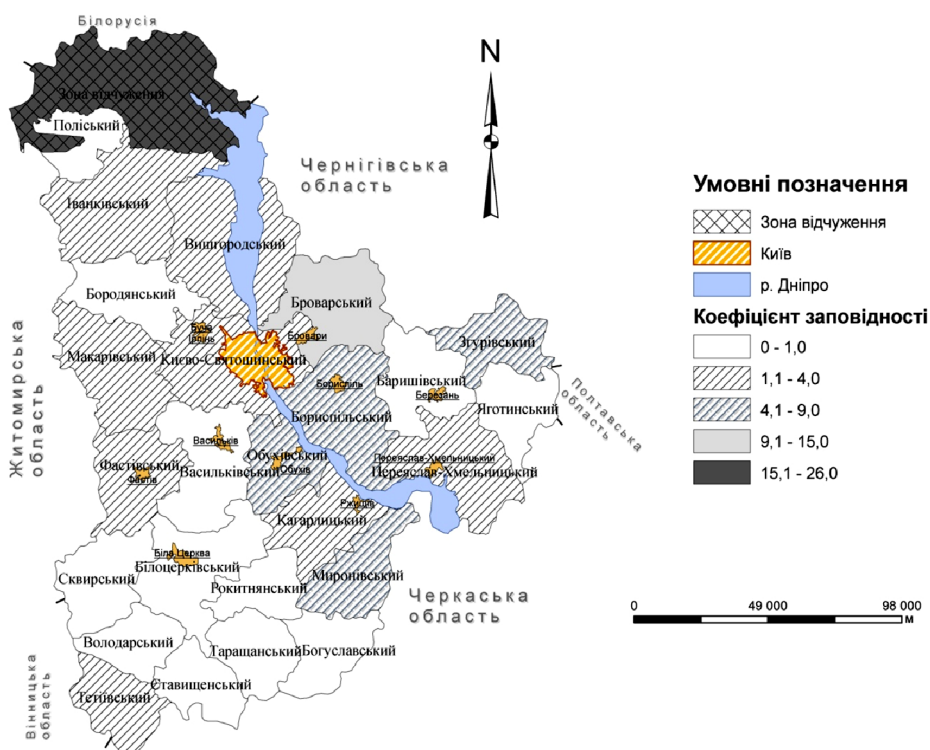
Заказники та пам'ятки природи розподілені рівномірно й представлені майже в кожному районі. Дещо гірша ситуація з розподілом заповідних урочищ і парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (вони представлені відповідно тільки у

десяти та дев'яти районах). Національні парки територіально розміщуються в Броварському й Сквирському, регіональні парки – у Бородянському та Миронівському районах (по одному). Дендропарк «Олександрія» розташований у Білоцерківському районі.

Серед адміністративних районів найбільшу кількість різнорангових об'єктів і територій ПЗФ мають Вишгородський (17 об'єктів ПЗФ),

Києво-Святошинський (17), Переяслав-Хмельницький (16) райони.

Найменша кількість об'єктів і територій ПЗФ в Яготинському (0,4), Таращанському (два), Рокитнянському (два) районах, які характеризуються високою господарською освоєністю. Поліському району належить також лише один ПЗО, оскільки основна частина району зайнята зоною відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення.

Рис. 4. Коефіцієнт заповідності Київської області у розрізі адміністративних районів

(з урахуванням території зони відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення)

Нерівномірність розподілу ПЗФ по території області – дуже несприятливий фактор для виконання ним основних функцій – збереження біорізноманіття, оскільки за таких умов не підтримується екомереже-

вість територій. Цей фактор негативно впливає на загальну оцінку ПЗФ Київщини.

Ще одним із важливих показників якості природно-заповідної мережі регіону є коефіцієнт заповідно-

сті території, який показує відношення площі природно-заповідного фонду певної території до її загальної площі.

Коефіцієнт заповідності Київської області станом на 01.08.2012 року становить 4,1 %, що є далеким до науково обґрунтованої норми (15 %) [7] і свідчить про низький рівень заповідності регіону.

Щодо коефіцієнта заповідності у розрізі адміністративних районів області (рис. 4), то найвищим із зрозумілих причин він є в зоні відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення (25,5 %). У Броварському районі (13,1 %) він близький до науково обґрунтованої норми, що зумовлено розташуванням тут національного природного парку й заказників, які займають великі площі.

Найменший відсоток заповідності в південних районах, які характеризуються найвищим ступенем антропогенного перетворення ландшафтів. У Баришівському, Білоцерківському, Бородянському, Богуславському, Васильківському, Володарському, Поліському, Рокитнянському, Сквирському, Ставищенському, Таршанському, Яготинському районах цей показник не перевищує 1 %. В усіх інших районах він дещо вищий (коливається від 1,1 до 6,9 %), але дуже далекий від науково обґрунтованої норми.

Таким чином, структура ПЗФ Київщини є недосконалою, нерівномірною і має недостатню площу. Область у цілому характеризується низьким показником заповідності, про що свідчить незначна кількість об'єктів і територій ПЗФ (193), а коефіцієнт заповідності становить 4 %, що не відображає науково об-

ґрунтованих норм (15 %). Разом з тим наявність семи категорій об'єктів ПЗФ свідчить про їхню різноманітність. На нинішній час природно-заповідний фонд області у цілому охоплює найцінніші території та окремі ділянки в плані збереження їх у природному стані й збереження біорізноманіття. Зазначимо також, що загальна мережа тут продовжує вдосконалюватися.

Висновки

Для поліпшення стану ПЗФ Київщини необхідно здійснити такі заходи: 1) підвищити коефіцієнт заповідності до науково обґрунтованої норми не тільки шляхом створення нових ПЗТ, але й розширенням площі вже існуючих; формуючи нові об'єкти ПЗФ, варто віддавати перевагу територіям низької освоєності, без населених пунктів, ріллі й значним рекреаційним об'єктам; 2) провести інвентаризацію земель ПЗФ області, їхнього реального якісного та кількісного стану, меж, власників, проблемних зон, необхідності у впровадженні заходів щодо покращення цих земель і територій; 3) здійснити еколого-економічну оцінку об'єктів ПЗФ із метою визначення їхньої фактичної вартості та встановлення відповідних штрафів за нецільове використання, розмірів відшкодувань і адекватної орендної плати чи податку за користування цими об'єктами; 4) довести до ладу нормативно-правову базу, тобто узгодити земельне, лісове, природоохоронне законодавство та законодавство про місцеве самоврядування у частині заповідної справи шляхом внесення змін до чинного законодавства й розроблення нових законодавчих актів [7]; 5) забезпечити належний рівень екологічної свідомості та культури населен-

ня, сформувати у людей екологічний світогляд, підвищити поінформованість населення про об'єкти ПЗФ, правила поведінки на цій території; б) вести державний і громадський контроль за використанням ПЗФ; 7) проводити постійну роботу з благоустрою об'єктів ПЗФ; 8) переглянути зональне функціонування ПЗТ, визначити їхній оптимальний розмір та конфігурацію з урахуванням умов ландшафту; 9) створити зони відпочинку, які матимуть близький набір рекреаційних ресурсів, але не мають тих цінностей, що притаманні території заповідника; регулювати туристичні потоки на природно-заповідних територіях тощо.

Список літератури

1. Даниляк А.О. Удосконалення якісних аспектів заповідання // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природн. заповід. (м. Сарни, 11–13 червня 2009 року) / редкол. М.Д. Будз та ін. – Рівне: Рівнен. друк., 2009. – С. 21–27.

2. Екологічний паспорт Київської області за 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до паспорта: <http://www.menr.gov.ua>.

3. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»: прийнятий 27 лютого 1991 року № 791а-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Закону: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

4. Закон України «Про природно-заповідний фонд України»: прийнятий 16 червня 1992 року № 2456-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до Закону: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

5. Кошель А.О. Землі природно-заповідного фонду Київської області: сучасний стан, проблеми, перспективи / А.О. Кошель // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2013. – № 1–2. – С. 115–122.

6. Офіційний інформаційний портал / Державна служба України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу до порталу: <http://www.mns.gov.ua>

7. Природно-заповідна мережа Волинської області: параметри сучасного стану, показники динаміки, картографічні моделі / [І.П. Ковальчук, В.О. Фесюк, Т.С. Павловська, О.В. Рудик] // Часопис картогр.: Зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 8. – С. 64–78.

8. Природно-заповідний фонд Київської області / [О. Василюк, В. Костюшин, К. Норенко та ін.] – К.: НЕЦУ, 2012. – 338 с. з дод.

9. Семененко Б.А. Науково-методичні принципи оцінки земель природно-заповідного фонду / Б.А. Семененко, М.І. Гончаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.uto.sumy.ua>

10. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). – Тернопіль: Підруч. і посіб., 2009. – 320 с.

***

Отражены результаты исследования природно-заповедного фонда Киевской области как структурного элемента экосети: его структуру, коэффициент заповедности, территориальные особенности формирования. Рассмотрены пространственно-экологические аспекты исследований экосети.

Ключевые слова: природно-заповедный фонд, природно-заповедные территории и объекты, коэффициент заповедности, эколого-экономическая оценка, экологическая сеть.

***

The structure and territorial formation peculiarities of Kiev region's natural-reserve fund as a structural element of ecological network have been investigated. Spatial and environmental aspects of research were considered

Key words: *natural-reserve fund, special protection nature objects and territories, ecological and economic evaluation, the ecological network.*